

UOT 159.9

BULLİNQİN YARANMASINA SƏBƏB OLAN AMİLLƏR**Günay Hübət qızı Məmmədzadə**Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin müəllimi**Orcid:** 0000-0002-8484-1792**E-mail:** mammadzagunay17@gmail.com*Açar sözlər:* məktəb, bullinq, buller, qurban, əlamət, səbəb.*Ключевые слова:* школа, издевательство, буллер, жертва, признак, причина.*Key words:* school, bullying, buller, victim, sign, cause.

Uşaqlar bizim gələcəyimizdir! Yəqin ki bu ifadəni eşitməyən və bu ifadənin doğruluğunu qəbul etməyən çox az insan tapılar. Gələcəyimizin əmin əllərdə olması üçün psixi və fiziki sağlamlığı yerində olan, özünəinamı, yaratmaq bacarığına malik, savadlı, tənqidi təfəkkürü və məntiqi zəkası inkişaf etmiş uşaqların yetişməsi vacibdir. Uşaqların ilkin inkişafının məsuliyyəti valideynlərin üzərinə düşsə də, sonrakı mərhələlərdə valideynlər bu məsuliyyəti məktəblə bölüşdürürlər. Məktəb uşaqları həyata hazırlayır, yalnız onlara təhsil verməklə deyil, həm də təlim-tərbiyələri ilə də məşğul olur. Məktəbin onlar üçün təhlükəsiz məkan olması çox vacibdir. Lakin bu prosesdə məktəbin qarşısına çıxan bir sıra problemlər vardır ki, bullinq də bunlardan biridir.

Bullinq ingilis sözü olub qorxutmaq, təhqir etmək, təcavüz etmək mənasına gəlib, fərqli fiziki və ya mənəvi gücə malik, eyni və ya müxtəlif yaş qrupundan olan şagirdlərin bir-birinə etdiyi fiziki, psixoloji və sözlü təzyiqdır. Kreiq və Peplerə görə isə, bullinq qurbanda mənəvi-psixoloji yaralar açan, davamlı psixoloji, fiziki, şifahi zorakılıqla təkrarlanan və məqsədi pis olan bir davranışdır. (1 s. 577-582)

Bir hadisənin bullinq adlandırılması üçün eyni zamanda tərəflər arasında fiziki və mənəvi güc disbalansının olması da şərtidir. Bununla yanaşı, bullinqə məruz qalan qurbanın özünü-müdafiə qabiliyyətinin aşağı olması lazımdır (2).

Daima təzyiq altında olmaq, təhdid edilmək və qruplardan kənarlaşdırılmaq və ya lağ edilmək qorxusu şagirdin öyrənmə qabiliyyətinə mane olur (3 167-175).

Bullinq kimi şagirdlərin həyatını məhv etməyə istiqamətlənmiş mənfi hal elə-belə yaranmır. Bu cür mənfi davranış formasının yaranması üçün ciddi amillər lazımdır. Buna görə də uşağın formalaşmasında ona təsir göstərəcək ətraf mühit, sosial, mədəni, fərdi, qrup kimi amillərin qarşılıqlı təsiri, tədris prosesindəki rolu pedaqoqlar tərəfindən öyrənilməli və bu amillərin şagirdlərin buller və qurbana çevrilməsindəki rolu araşdırılmalıdır.

Şəxsi amillər. Buraya bullerin və qurbanın əlamətləri daxildir.**Bullerin əlamətləri:**

Bullerlər və qurbanlar digər uşaqlardan müəyyən fərdi psixoloji xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər. Bullerlər adətən hiperaktiv, bir yerdə otura bilməyən, tez özündən çıxan, aqressiyası yüksək, impulsiv, davranış və emosiyalarına nəzarət etmə bacarığı zəif olan, dalaşmağa meyilli, qiymətləri aşağı olan şagirdlər arasından çıxır. Bu cür şagirdlər aqressiyalarını təkcə digər şagirdlərdən deyil, həm də müəllimlərdən də çıxmağa çalışırlar. Bütün bunların səbəbi

onların özlərini bu yolla təsdiq etmək istəyidir.

Qurbanın əlamətləri:

Qurbanlar adətən sakit təbiətli, özünə qapanan, sosiallaşmaqda çətinlik çəkən, davranış (fiziki qüsurlu ola bilər) xarakter (qızların oğlan kimi, oğlanlarınsa qız kimi davranması) və geyimində fərqliliklər olan şagirdlər olurlar. Lakin, geniş dost əhatəsi olan, dərslərini yaxşı oxuyan, istedadı ilə seçilən şagirdlər də bullerlərdə qısqançlıq yarada bilər və onların qurbanına çevrilirlər. Maddi vəziyyəti yaxşı olmayan, müəllim və şagirdlərin rəğbətini qazana bilməyən şagirdlər də bullerlərin əsas hədəfidir.

Ailə amili

Ailə faktoru insanın həyatında ciddi yer tutur. Ailənin aşağıdakı çatışmazlıqlarının olması orada bullerlərin yaranmasına şərait yaradır:

1. Ailədə ata ilə ana, mürəkkəb ailədirsə digər üzvlər arasında mütəmadi dava-dalaşın olması, ailədə istiliyin, mehribanlığın olmaması; 2. Ailə üzvlərindən bir və ya bir neçəsinin pis vərdişlərinin olması; 3. Uşağın natamam ailədə böyüməsi; 4. Uşağın davamlı olaraq ailə üzvlərinin bullinqinə məruz qalması; 5. Valideynlər tərəfindən uşaqlar arasında ayrı-seçkilik qoyulması; 6. Uşağın düzgün tərbiyə olunmaması; 7. Uşağa valideynlər tərəfindən nəzarətin olmaması; 8. Ailə üzvləri arasında qarşılıqlı dəstəyin və birliyin olmaması.

Bütün bu sadalanan amillər bu tipli ailələrdə bullerlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Mühit amili

Uşağın şəxsiyyət kimi yetişməsində ailə amili nə qədər mühüm rol oynayarsa, mühit amili də bir o qədər rol oynayır. Uşaqların formalaşmasında ilkin faktor ailə olsa da, məktəbdə təhsil alarkən, həyətdə oynayarkən uşaqlar başqa mühitə düşür və bu mühit onların formalaşmasında ciddi rol oynayır. Təhsil mühitindən danışdıqda bullinqə şərait yaradan mühitə də toxunmaq zəruridir.

Bəzən müəllim səriştəsizliyi və bacarıqsızlığı, sinifdə bullinqin yaranmasına və ya kiminsə bullerlərin hədəfinə çevrilməsinə səbəb ola bilər. Sinifdəki əlverişsiz psixoloji iqlim, daima şagirdləri təhqir edən, cəzalandırmağa, zorakılığa meyilli, həddindən artıq tələbkar olan, maddi vəziyyətinə, bilik səviyyəsinə və s. görə şagirdlər arasında ayrı-seçkilik edən müəllimin olması sinifdə qurbanlar və bullerlərin yaranmasına zəmin yaradır.

Sosial amillər

Təhsil müəssisələrində bullinq kimi mənfi halların baş verməsində sosial amilin də rolu danılmazdır. Şagirdlər arasında olan iqtisadi-sosial bərabərsizlik onlarda qızcıq yaradaraq bullinq hallarına zəmin rolunu oynayır. Qeyd edilməlidir ki, burada buller və qurban qismində həm aztəminatlı ailənin üzvü olan şagird, həm də maddi imkanı yaxşı olan şagird ola bilər. Sosial-iqtisadi vəziyyəti sinfin digər təhsil alanlarından üstün olan şagirdin geyimi, məktəb ləvazimatları, yemək üçün gətirdiyi yeməklər belə maddi vəziyyəti yaxşı olmayan, aqressiyası yüksək şagirdin qızcığına səbəb olaraq həmin şagirdin qurbana çevrilməsinə səbəb ola bilər. Və yaxud da əksinə, maddi imkanı yaxşı olmayan şagird valideynləri tərəfindən ərköyün böyüdülmə, düzgün rəftar və davranış maneralarına sahib olmayan maddi rifahi yüksək şagird yoldaşı tərəfindən incidilə, lağ, təhqir obyektinə çevrilə bilər.

Gender amili

Bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan cəmiyyətində də kişi və qadınlar üçün cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş çərçivələr və rollar var. Bəzən bu çərçivələr təhsil müəssisə-

lərində bullinq hallarının yaranmasına səbəb ola bilər. “Kişilər cəmiyyətin hökm edən, qadınlar isə tabe olan tərəfi olmalıdır” kimi uşaqlara sınıran yanlış stereotiplər böyüməkdə olan oğlanlarda yanlış təsəvvürlər yaratdığı üçün onlar qızlara zorakı davranışlar edə bilirlər. Bu cür yanaşma fiziki, cinsi zorakılığa gətirib çıxara bilər. Cəmiyyətin yanlış stereotiplərindən zərər çəkən yalnız qızlar deyil “kişi” anlayışını doğru anlamayıb, mənimsəyən, başqa oğlanların da davranışını zorakılaşdırmağa çalışıldığı oğlanlardır. Xüsusilə də təəssüflə qeyd ediləndir ki, son onillikdə yeniyetmələrin təhlükəli qruplaşmalara, qadağan olunmuş maddələrdən istifadə edən şəxslərə meyillənməsi, onları ideala, qəhrəmana çevirməsi, “kişi” anlayışını onlarla bağlaması və o cür mənfi obrazlara bənzəməyə çalışması bullinq hallarının artmasına səbəb olur. Həqiqəti deməyin “bu kişiliyə sığmaz, oğlanlıqdan deyil” tipli jarqonlarla qarşının alındığı mühitlərdə təəssüf ki bullinq halları gizlədilir, qurbanlar üçün vəziyyət pisləşərək dözülməz hal alır.

Cinsi yetişkənliyi düzgün getməyən, gecikən şagirdlər də təəssüf ki, bullinqə məruz qalır və bu onların fiziki inkişafını daha da gecikdirir. Bu zaman yenə də iş hər zamankı kimi sinif rəhbərinin, məktəb psixoloqunun, həkiminin, anatomiya fənnini tədris edən müəllimlərin üzərinə düşür. Cinsi yetişkənlik haqqında doğru məlumatın verilməsi qurbanların hədəf halından çıxmasına kömək edə bilər.

KİV və texniki avadanlıqların təsiri

Müasir dünyanı texnologiyasız təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Heç bir valideyin övladını bu texnoloji vasitələrdən uzaq tutmaq iqtidarında deyil. Lakin, texnoloji vasitələrin uşaqlara xeyri olduğu qədər də, ziyanı vardır. Tədqiqatlar göstərir ki, telefonlarda, oyun konsullarında zorakılıq halları çox olan oyunlar oynayan uşaqlar zorakılığa meyilli olurlar. Uzun müddət virtual oyunlar oynayan, oyunun növbəti mərhələsinə keçmək üçün müəyyən sayda oyunçu döyməli, öldürməli olan şagird üçün, bir müddət sonra gerçəklik hissi itir. İnsan ölümü, zorakılıq onun üçün adi hala çevrilir. Virtual aləmdə zorakılıqla əldə etdiyi uğuru, gücü real aləmdə də əldə etmək istəyir və bunun üçün münbit mühit axtarır. Vaxtının çox hissəsini məktəbdə keçirdiyini nəzərə alaraq, aqressiyasının ilk hədəfi məktəbdəki şagirdlər, əsasən də sinif yoldaşları olur.

Televizorda, müxtəlif xəbər platformalarında, sosial şəbəkələrdə daima mənfi xəbərlər izləyən, zorakılıq faktları ilə qarşılaşan şagirdlərdə də zorakılığa meyillilik artır. Bu tip xəbərləri izləyərkən onlarda yaranan təəssüf hissi, sonralar yerini adiləşməyə və aqressiyaya verir.

Problemin aktuallığı. Ümumtəhsil məktəblərində keyfiyyətli təhsil prosesinin təmini zamanı qarşıya bir sıra problemlər çıxır ki, bu problemlərdən biri də bullinqdir. Məqalənin aktuallığı da onun belə bir məsələyə həsr edilməsindədir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə məktəbdəki təhsil, təlim və tərbiyə mühitinin normal inkişafına mənfi təsiri olan bullinq və onun yaranmasına səbəb olan bir sıra amillər araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ümumtəhsil məktəblərinin əməkdaşları yararlına bilər.

Ədəbiyyat

1. Craig, M.W. and Pepler, J.D. 2003, 577-582.
2. Olweus, 1973b; Berkowitz, 1993.
3. Whitted, K. S., & Dupper, D. R. (2005). Best Practices for Preventing or Reducing Bullying in Schools, Children & Schools, 27/3, 167-175.
4. Ciucci, Enrica, and Andrea Baroncelli. 2014. "The Emotional Core of Bullying: Further Evidences of the Role of Callous-Unemotional Traits and Empathy." *Personality and Individual Differences* 67: 69-74.
5. Nurullah Yelboğa, Orhan Koçak. Lise öğrencilerini akran zorbalığına iten nedenlerin değerlendirilmesi ve artvin örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:18 Sayı:35 Bahar 2019/1 s.771-802.*
6. Памятка предупреждение насилия в образовательных организациях. Астрахань, 2020.

Г.Х. Мамедзаде**Факторы, вызывающие издевательства
Резюме**

В статье говорится о буллинге, препятствующем правильному налаживанию обучения, обучения и воспитания в школах, а также о ряде факторов, приводящих к его возникновению. Здесь первоначально были описаны понятия издевательства, хулигана и жертвы, а затем обсуждались такие факторы, как личные, семейные, окружающие, социальные, гендерные, средства массовой информации и техническое оборудование, вызвавшие издевательства.

G.H. Mammadzada**Factors that cause bullying
Summary**

The article talks about bullying, which hinders the proper establishment of education, training and upbringing in schools, and a number of factors that lead to its occurrence. Here, the concepts of bullying, bully and victim were initially reported, and then factors such as personal, family, environment, social, gender, mass media and technical equipment that caused bullying were discussed.

Redaksiyaya daxil olub: 06.05.2024